

УДК 378.4(477-25)“19”КНЕУ:069:620.2:33

А.І. Чуткий

Музей товарознавства Київського комерційного інституту – перший вітчизняний музей економічного профілю

У статті здійснюється реконструкція історії заснування та роботи у 1909–1913 рр. одного з перших в Україні музеїв економічного профілю – Музею товарознавства при Київському комерційному інституті. Доводиться, що справа його заснування була започаткована восени 1907 р., коли було створено організаційну комісію у складі представників від професорської корпорації Київського комерційного інституту та бізнесових кіл Києва. До 1909 р. велась робота з вивчення музейної справи, накопичення експонатів та облаштування експозиції, внаслідок чого Музей зосередив понад 2000 експонатів і з вересня 1909 р. розпочав свою роботу у складі п'яти відділень: кустарного, мануфактурного, сільськогосподарського, хімічно-технічного та гірничозаводського виробництва.

З'ясовано, що колекції Музею швидко збільшувались і джерелом їх поповнення були: подарунки від окремих підприємців і фірм (включно із зарубіжними), придбання за кошти інституту, відрядження спеціальних осіб на виставки та підприємства з метою збору відповідних колекцій.

З початку 1912 р. Музей товарознавства був відкритий для загального огляду і став місцем проведення виставок зразків промислової продукції.

Вже у 1911 р. вартість музейних колекцій перевищувала вартість майна будь-якого іншого зі структурних складових Київського комерційного інституту. Також суттєво збільшились його колекції. Тому з 1912 р. виникла ідея побудови окремого приміщення для Музею. У 1913 р. було складено його проект, а в червні 1914 р. здійснено урочисте закладення фундаменту майбутньої споруди Музею товарознавства (на садибі інституту по вул. Пироговській). Проте початок Першої світової війни унеможливив реалізацію цього задуму.

Встановлено, що важливу роль у заснуванні та розвитку Музею товарознавства при Київському комерційному інституті відіграв директор цього вишу М.В. Довнар-Запольський, а також завідувач Музею, яким до 1917 р. був визначний вчений-аграрій і професор інституту П.Р. Сльозкін.

Ключові слова: М.В. Довнар-Запольський, допоміжні історичні дисципліни, економічна історія України початку ХХ ст., меценатство, Музей товарознавства Київського комерційного інституту, музейна експозиція, музейна справа, П.Р. Сльозкін.

Музейні установи від моменту своєї появи засновувались задля накопичення, збереження та експонування різноманітних пам'яток, що відображають різні аспекти людського життя. При цьому музейні колекції є неопінінним джерелом для здійснення досліджень з цілої низки галузей наукових знань.

Це зумовило з однієї сторони різнопрофільність засновуваних музеїв, а з іншої – рівень розвитку музейної справи загалом засвідчує і рівень розвитку того або іншого суспільства, тобто міру його економічного розвитку та добробуту (оскільки створення добротної музейної експозиції, так само як і належного приміщення є справою дорогою). Також він показує і ступінь зрілості самого суспільства, усвідомлення останнім важливості збереження та популяризації історичної пам'яті і нагромадженого досвіду. Тож музейна справа була і залишається вкрай важливою, оскільки виконує цілу низку суспільних функцій (виховну, науково-дослідну, накопичення, систематизації та збереження пам'яток різного спрямування тощо) і водночас сама по собі засвідчує міру розвитку кожного конкретного суспільства (через ступінь розвитку музейної справи в країні).

В Україні розвиток музейної справи пов'язаний з межею XIX–XX ст. (хоча її підвалини почали формуватися ще в першій половині XIX ст.) [14, с. 9]. Саме у той час внаслідок певної політичної стабілізації, прискорення розвитку наук (зокрема історії та допоміжних історичних дисциплін) та значного економічного прогресу (внаслідок завершення промислового перевороту), а також і внаслідок оформлення відповідного ставлення до музейної справи в суспільстві, вона почала стрімко розвиватися. Попри відсутність суттєвої державної підтримки потужного імпульсу музейній справі надала самовіддана діяльність плеяди талановитих науковців, що відшуковували та нагромаджували матеріали для музейних експозицій; а також і щедра фінансова підтримка низки меценатів, котрі жертвували для загального огляду власні музейні колекції та фінансували розвиток самих музеїв.

Розвиток музейної справи в Україні аж до 1920-х років характеризувався тим, що у нас музеї поставали переважно завдяки ініціативі приватних осіб або окремих інституцій (навчальних закладів, різних товариств і т.п.) [14, с. 10], оскільки метрополії не були зацікавлені у розвитку музеїв в Україні, бо це сприяло б піднесенню національної свідомості та загальному поступу суспільства. Саме тому ні Російська, ні Австро-Угорська імперії не бажали виділяти кошти на справу національного відродження пригнобленого ними народу.

Тож саме завдяки нащадкам давніх козацьких родів в Україні (головно на Лівобережжі) протягом XIX ст. – початку XX ст. постало ряд значних музейних колекцій, спочатку як приватних зібрань, а потому вони дарувалися місцевим громадам для заснування міських музеїв. На Правобережжі і особливо у Західній Україні аналогічну роль відігравали представники польської і сполонізованої аристократії та вищого духовенства [14, с. 12–13], особливо митрополит Андрій Шептицький. Не слід скидати з рахунку і впливу історичної спадщини, що була наявна у населених пунктах, де поставали перші вітчизняні музеї. Закономірно, що у Львові, Києві та ряді інших міст України внаслідок концентрації значної кількості пам'яток історії та культури завжди мала існувати увага до цих сфер, що закономірно мало призвести до постання саме у таких містах перших вітчизняних музеїв. Саме тому, наприклад, у Кам'янці-Поділь-

ському в 1890 р. виник один з перших в Україні церковно-археологічних музеїв [14, с. 18]. Під впливом церковно-археологічного музею у Кам'янці-Подільському виник і один з небагатьох повітових музеїв Подільської губернії – Музей бджільництва у Проскурові, що був унікальним у своєму роді.

Загалом до початку ХХ ст. в усіх регіонах України постали значні музейні зібрання, що призначалися для загального огляду. При цьому музеї засновувались і при вишах: при Харківському, Київському, Одеському університетах, Київській духовній академії тощо [14, с. 15]. Ці музеї відповідали спрямованості освітнього процесу у вищі, оскільки у першу чергу забезпечували унаочнення навчального процесу для його студентів, а також мали допомагати у наукових студіях працівників вищу.

На окрему увагу серед цих музеїв заслуговує і започаткований 1907 р. при Київському комерційному інституті Музей товарознавства, що став одним із перших в Україні профільним музейним закладом в сфері господарської діяльності, яка тоді стрімко розвивалася внаслідок процесів капіталістичної модернізації, що їх переживала економіка України з другої половини ХІХ ст. Проте крізь долю цього музею можна прослідкувати і контекст розвитку музейної справи в Україні загалом, а рівно ж і долю окремих осіб та розвиток і значення економічної сфери у житті тогочасного населення України.

Музей товарознавства при Київському комерційному інституті (який до 1908 р. функціонував під назвою Вищих комерційних курсів) було засновано у період демократичної революції 1905–1907 рр., що сприяла тимчасовій лібералізації політики Російської імперії і полегшила розвиток освіти та культури на підвладних їй українських землях. Тож саме у той час в Києві виникають Українське наукове товариство, яке теж започатковує власний музей; а дещо згодом музейні зібрання створюються при Київському відділі Російського військово-історичного товариства, Київському товаристві охорони пам'яток старовини і мистецтва, а загальна кількість музейних установ у місті сягнула 26 [14, с. 25, 53–80], що становило приблизно 25% від загальної кількості музеїв, які на той час функціонували в Україні [14, с. 25–26].

Доля Музею товарознавства Київського комерційного інституту була нерозривно пов'язана із цим навчальним закладом, а отже може прислужитися й у справі реконструкції історії цього першого в Україні вищу економічного профілю; а також відображала і загальний стан розвитку економіки українських земель, що на початку ХХ ст. перебували у складі Російської імперії. Тож Музей товарознавства заслуговує на спеціальне вивчення, оскільки це допоможе у поповненні інформації з інших, більш широких тем історичних студій. Тим більше, що він випав із поля зору науковців (є лише невелика згадка про нього у статті більш широкої тематики [14, с. 72–73]), як і питання розвитку музейної справи загалом, що продовжує залишатися вузькоспеціальним напрямом наукових студій поодиноких фахівців.

Як слідє з виявленого в архіві Київського комерційного інституту (далі – ККІ) першого звіту по Музею товарознавства робота комісії з його заснування

почалась з 1 листопада 1907 р. [2, арк. 30], тож цю дату можна вважати відправною в його історії. До складу цієї комісії увійшли професори інституту (М.В. Довнар-Запольський, І.В. Єгоров, П.Ф. Єрченко, І.Р. Кобецький, П.Р. Сльозкін) та представники бізнесових кіл Києва. Її керівником став відомий київський підприємець, помічник міністра фінансів Російської імперії В.І. Ковалевський [2, арк. 20], а потім – М.В. Довнар-Запольський, котрий як директор ККІ властиво й ініціював справу заснування цього музею. Цією комісією було визначено, що Музей товарознавства ККІ буде виконувати наукову та освітню функції [2, арк. 93]: зосереджувати наочні матеріали (зразки всіх наявних на українському ринку товарів), що будуть використовуватись як при загальнонаукових студіях з економічних питань, так і для навчання студентів з відповідних дисциплін (“Товарознавства”, “Торгівлі” і т.д.). Підбір колекції по кожному виробництву вирішено складати так, аби “був унаочнений весь процес виробництва кожного продукту, починаючи від сирого матеріалу, переходячи окремі стадії його переробки, і закінчуючи достатньою кількістю зразків готового фабрику” [2, арк. 20зв.]. У перспективі планувалося відкрити його і для широкої публіки, оскільки через нього підприємці могли б знайомити загальні з своєю продукцією [2, арк. 33]. Отже, і у випадку з Музеєм товарознавства помітне прагнення М.В. Довнар-Запольського слідувати німецьким стандартам в освіті, що передбачали поєднання теорії і практики задля максимальної раціоналізації навчального процесу та підготовки висококваліфікованих фахівців. Тому варто провести ревізію усталених поглядів щодо зовнішніх впливів на розвиток української освіти та науки, оскільки вплив на них німецьких традицій в силу певних факторів ще й досі затушовується.

Музей товарознавства ККІ (відповідно до проекту) мав існувати у складі наступних відділів: обробки волокнистих речовин, паперової та поліграфічної справи, механічної обробки деревини, обробки мінеральних речовин, зразків тваринницької галузі, хімічного виробництва, зразків металів, гірничої справи, зразків харчових продуктів. А.І. Ярошевич, котрий був присутній на нараді комісії із заснування музею, також запропонував створити при ньому спеціальний Південно-Західний відділ [2, арк. 93], тобто частину експозиції відвести під матеріали, пов’язані виключно з Україною. Ця ідея була підтримана іншими присутніми членами комісії.

Як слідує зі звіту Музею товарознавства за 1909 р., до кінця 1907 р. комісія з його створення вивчала досвід аналогічних установ, а також почала налагоджувати відносини з різними фірмами та підприємствами з метою отримання від них необхідних для музею експонатів, що “дало поштовх для його розвитку” [2, арк. 33], оскільки вже цього року підприємці почали надсилати експонати. Так, від економії Терещенка надійшли колекції зерна, від парового млина Бродського – колекція борошна, від Товариства канатної та пенькової промисловості в Харкові – “у вишуканій вітрині отримані зразки канатів, мотузок, брезентів”, від київського складу “Нафта” – зразки нафти, від викладача ККІ Ярошевича – колекція бельгійських ременів та зразки хмелю, від викладача

ККІ Соколовського – фото машин, паровозів, мостів та ін., від управління Південно-Західної залізниці – колекція таблиць по технології тощо. А відряджений від інституту до Белостоку студент Купріц привіз цінну колекцію шляп на всіх стадіях розвитку фабрики “Новік і сім’я” та ще ряд колекцій. Для отримання зразків закордонної продукції були налагоджені контакти з російськими консулами у Нью-Йорку та Лондоні, з англійським консулом у Києві (котрий особисто відвідав музей) та японським – в Одесі [2, арк. 43-44]. Цікаво зазначити, що натомість Музей товарознавства дістав негативні відповіді на запити щодо отримання зразків виробів з Нової Зеландії та Канади, зроблені через відповідних представників в Англії [2, арк. 47], що може бути пояснене слабкістю зв’язків цих країн з Україною, а почасти і конкуренцією в торгівлі продукцією сільського господарства.

У звіті про роботу комісії з організації Музею товарознавства за 1908 р. зазначено і те, що “чимало колекцій придбано і поступово купується Музеєм на власні кошти; купуються також моделі”, а також “формується бібліотека прейскурантів та каталогів різних торгово-промислових установ” [2, арк. 44-44зв.]. Всього ж у Музеї товарознавства станом на 1 листопада 1908 р. нараховувалось понад 1000 задокументованих експонатів “окрім ще незадокументованої доволі великої мінералогічної колекції”, що загалом складала 80 цілених колекцій. Найбільш ґрунтовно були укомплектовані сільськогосподарський та мануфактурний відділи [2, арк. 44зв.], що пояснювалось особливою роботою у справі розвитку Музею товарознавства його завідувача П.Р. Сльозкіна, котрий був визначним вченим-аграрієм.

У 1908 р. комісія зі створення Музею товарознавства ККІ провела три засідання на яких було розроблено детальний план музею, експозиція якого мала надавати вичерпну інформацію для студентів зі сфери фабричного, гірничозаводського, сільськогосподарського та лісопильного виробництва, а також з організації торгівлі [2, арк. 33зв.]. Тож до кінця 1908 р. було завершено розробку структури музею, яка мала включати п’ять відділів: сільськогосподарства та сільськогосподарської промисловості з підвідділом лісової промисловості, мануфактурних виробів, хіміко-технічного виробництва, гірничозаводський та торгових зносин [2, арк. 34]. Оскільки на цей час мова йшла саме про організацію музею, то це дає підстави вважати, що він ще не розпочав свою роботу.

У 1909 р. Музей товарознавства ККІ був відкритий для відвідування студентів інституту. Як слідує зі звіту про його роботу за 1909 р. в музеї нараховувалось до 125 колекцій, які склалися з 2000 позицій і зверх того були “великі мінералогічні колекції, що з часом складуть окремих кабінет” і що важливим джерелом поповнення експозиції музею були пожертви [11, с. 9]. Метою музею визначено “ознайомлення учнів з різними продуктами фабричного, гірничозаводського, сільськогосподарського та лісопромислового виробництва, так само і з умовами товарного обіму” [15, с. 4]. В подальшому передбачалося зробити його відкритим для огляду “більш широкою публіки” [15, с. 1]

та “комерсантів” [15, с. 5], а також налагодити проведення на його базі промислових виставок [15, с. 19], що мали виконувати суто практично мету – сприяти популяризації експонованих на них товарів [15, с. 19]. Закономірно, що це мало зацікавити підприємців надавати свою продукцію для представлення у Музеї товарознавства ККІ.

Щодо експонованих на постійній основі предметів у Музеї товарознавства було визначено, що визнано за необхідне збирати матеріали так, аби можна було прослідкувати всі стадії виробництва продукції, а також історичні довідки про місця виробництва, фото заводів і фабрик, прејскуранти тощо і зберігати їх в окремих вітринах або шафах (останнє у випадку “якщо колекція дає повну уяву про виробництво”) [15, с. 4]. Так само було визнано за необхідне аби “музей містив у собі якомога більшу кількість виробництв і зразків сирих продуктів” [15, с. 4].

Постійна експозиція Музею товарознавства ККІ на момент її відкриття у 1909 р. складалася з шести відділів: 1) кустарного виробництва (створений восени 1909 р., значною мірою завдяки пожертвам Полтавського земства, станом на 1 грудня 1909 р. цей відділ налічував 350 експонатів [2, арк. 34зв.]), 2) мануфактурного виробництва (мав 300 експонатів), 3) сільського господарства (мав 900 експонатів), 4) хімічно-технічного виробництва (мав 500 експонатів), 5) гірничозаводського виробництва (мав 1000 експонатів), 6) торгових зносин [2, арк. 11-18, 34зв.-35]. З кінця 1909 р. почалися роботи зі створення залізничного відділу, а також придбання для всіх відділів музею низки моделей “для практичних цілей” [2, арк. 30зв.]. Така структура свідчить про те, що Музей товарознавства справді був не лише місцем експонування різних предметів з господарської сфери життя, але й дозволяв набувати практичних навичок. У виданому в 1910 р. звіті по музею наведені детальні плани та фото діючих на той час відділів (за винятком відділу торгових зносин) [15, с. 5-9]. Перелік цих відділів та їх змістове наповнення підтверджуються й архівними документами [2, арк. 10-19].

У виданій в 1910 р. “Записці про Київський комерційний інститут” зазначено, що Музей товарознавства належав до навчально-допоміжних установ інституту (поряд з бібліотекою, кабінетами гігієни, фізичним та хімічним). Водночас до структурних підрозділів музею були віднесені кабінети соціальних знань, геологічний та залізничний [12, с. 45] – останній почали організовувати з кінця 1909 р. [2, арк. 34зв.] і в 1910 р. він ще не був вповні організованим [15, с. 14]. У 1910 р. почалось створення кабінету торгівлі [2, арк. 94-95; 5], який також підпорядковувався Музею товарознавства. Аналогічно й у звіті Комісії з організації Музею товарознавства за жовтень 1910 р. – січень 1911 р. знов зазначено, що до структури музею належали чотири кабінети: геологічний, залізничний, торгівлі та соціальних знань [4, арк. 8]. Приналежність кабінетів геологічного, торгівлі та залізничного і аналітичної лабораторії (з товаро-випробувальною камерою) до Музею товарознавства ККІ зазначена і в документах за 1914 р. [9, арк. 90].

У звіті по Музею товарознавства ККІ за 1910 р. також зазначено, що під музей відведено пів першого поверху та частину другого (де розміщувався гірничозаводський відділ) приміщення інституту і загальна площа музею складала 600 кв. аршин, яка поділялась на 6 залів [15, с. 10]. Експозиція, станом на осінь 1910 р., розміщувалась у 12 шафах червоного дерева, 2 великих та 8 дрібних вітринах, 2 дубових вітринах, а також мала 2 дошки для прикріплення виробів, 2 стійки для карт, 1 стійку з вісьмома вітринами, що обертаються. Також у розпорядженні музею були 4 книжкові шафи, 6 столів та 1 стіл для практичних занять, 4 етажерки, 1 копіювальний прес та 1 друкарська машинка [2, арк. 30-30зв., 57зв.].

Загальна вартість музейних експозицій та обладнання станом на 1 серпня 1911 р., згідно з фінансовим звітом по ККІ, склала 21302 руб. 31 коп., що перевищувало вартість матеріального наповнення будь-якого іншого зі структурних підрозділів інституту (включно з інвентарем всіх аудиторій разом узятих) і поступалося лише вартості майна бібліотеки інституту [6, арк. 6зв.]. Але якщо до вартості майна музею додати вартість його допоміжних підрозділів (геологічного кабінету, майно якого оцінено у 9910 руб. 31 коп., залізничного – оцінено у 3234 руб. 27 коп., торгового – у 1103 руб. 49 коп. та соціальних знань – у 4836 руб. 92 коп. відповідно) [6, арк. 6зв., 22зв.], то він стає абсолютним лідером: загальна вартість всього майна музею та підзвітних йому кабінетів складала 40388 руб. 30 коп. Натомість загальна вартість інвентарю всіх структурних підрозділів інституту склала 100152 руб. 33 коп. [6, арк. 22зв.]. Це зайвий раз засвідчувало надзвичайну важливість музею в системі складових навчального процесу інституту і особливу увагу до його розвитку зі сторони керівництва ККІ.

Завідував Музеєм товарознавства ККІ визначний вчений-аграрій П.Р. Сльозкін, а консерватором музею виступав його випускник А.Н. Купріц [4, арк. 124]. У штаті Музею товарознавства, окрім консерватора (якому було встановлено платню у розмірі 900 руб. на рік), починаючи з 1910–1911 навчального року також значився його помічник, який отримував заробітну плату у розмірі 300 руб. на рік, що було на рівні із зарплатнею асистентів по кафедрам, помічника бухгалтера і перевищувало плату викладачам без наукового ступеню за річну лекційну годину [6, арк. 77-79].

Музей товарознавства з 1910 р. виступав базою для підготовки експозицій по інституту, що демонструвалися на різноманітних виставках, а також надавав експозиційні площі для сезонних виставок зразків промислової продукції [3]. При цьому директор інституту Довнар-Запольський та завідувач музеєм товарознавства Сльозкін, складаючи звернення до зацікавлених осіб щодо організації таких виставок наголошували, що: “Як оптовий, так і роздрібний покупець отримають цілковиту можливість ознайомитися з виробництвом різних фабрик та оцінити кожне з них ... Такі виставки будуть мати переважно місцеве значення, але варто пам’ятати, що м. Київ щодо багатьох товарів виступає доволі значним споживачем ... та особливо виступає передаточним

пунктом, що розподіляє багато товарів у цілому краї” [3, арк. 61]. В зв’язку із такими перспективами, що їх відкривала організація виставок у Києві, було заплановано проводити їх двічі на рік: для зимових товарів з 20 серпня по 1 вересня і для літніх – “з середини масляного тижня до середини Великого посту” [3, арк. 61 зв.]. Музей товарознавства надавав приміщення для демонстрації промислової продукції безкоштовно, але підприємці мали власним коштом надіслати експонати. Так само і відвідування виставок було безкоштовним, вони розраховувались у першу чергу на оптового покупця і про час їх проведення інститут повідомляв підприємців та загал через пресу. При цьому Музей товарознавства не оцінював експонати, “залишаючи споживачам самим визначати якість товарів” [3, арк. 61 зв.]. Аналогічно і співробітники музею та студенти старших курсів, котрі мали чергувати на цих виставках, могли лише характеризувати експоновані товари, але мали уникати їх рекламування [3, арк. 61 зв.]. Водночас кожне підприємство могло розмішувати біля своїх експонатів табличку із зазначенням адреси її місцевих представників [3, арк. 62 зв.].

Звіт про Музей товарознавства за 1910 р. подає інформацію і щодо джерел поповнення його експозиції: подарунки від окремих підприємців і фірм, придбання за кошти інституту, відрядження спеціальних осіб на різні виставки та підприємства “з метою особисто зібрати та скласти відповідні колекції” [15, с. 12]. Серед київських підприємців, що надали експонати для Музею товарознавства ККІ, значаться й такі відомі як Л. Бродський, М. Гальперін, М. Терещенко, а також визначний український меценат Б. Ханенко. Варто зазначити таку показову деталь: “На численні письмові звернення до фірм зазвичай надходили позитивні відповіді” [15, с. 12] – повчальний приклад для наслідування сучасними підприємцями, оскільки завдяки представленню товарів у музеї вони популяризувалися серед відвідувачів. Також у поповненні його колекцій брали участь вітчизняні та іноземні консули (японський, англійський та ін.) та зарубіжні фірми, особливо німецькі [15, с. 21-23]. Загалом, різноманітність та значна кількість жертводавців обумовила навіть запровадження спеціальної книги для їх обліку [1].

Також до наповнення експозиції Музею товарознавства долучились М.В. Довнар-Запольський, І.Р. Кобецький (пожертви якого фактично започаткували цілий відділ музею – гірничозаводський), А.І. Ярошевич та ряд інших викладачів ККІ. Серед знаних науковців, що долучилися до поповнення музейної експозиції можна назвати й М.Ф. Біляшівського, котрий подарував музею колекцію тканин XVIII ст. [15, с. 11].

Важлива роль у поповненні музейних колекцій, як зазначено вище, належала і спеціально відрядженим для цього представникам інституту, оскільки перед ними ставилося чітке завдання: зібрати матеріали щодо представлення всіх стадій виробництва того чи іншого продукту, а також фотографії підприємства та інформацію про історію його створення, так само як і опис та стислу довідку по місцевості у якій він функціонував; тоді як надіслані підприємцями матеріали зазвичай не повною мірою відповідали цим вимогам.

Зокрема, у 1910 р. на Полтавську та Чернігівську сільськогосподарські та кустарні виставки був відряджений консерватор Музею товарознавства ККІ Купріц, котрий окрім виконання поставленого завдання зі збору матеріалів по сільському господарству та кустарним промислам подав й детальний звіт про історію та сьогодення цих ярмарків [15, с. 24-32]. В 1909 р. на Урал був відряджений студент ККІ Вольсов для збору матеріалів, що характеризують видобувну та обробну промисловість цього краю і котрий так само зробив ґрунтовний звіт по результатам цього відрядження [15, с. 33-62].

Завдяки різноманітним джерелам надходжень до літа 1910 р. Музей товарознавства мав 6450 одиниць зберігання об'єднаних у 280 колекцій, що оцінювались у 12 тис. руб., а за літо 1910 р. (як свідчить звіт музейної комісії) завдяки посиленому збору матеріалів на різних виставках його колекції подвоїлись і нараховували 11000 одиниць зберігання загальною вартістю 18 тис. руб. [4, арк. 74].

Окрім надходження матеріалів для експонування від різних жертводавців та їх придбання Музей товарознавства почав отримувати й грошові пожертвування. Так, у звіті по ККІ за 1910–1911 навчальний рік зазначено, що на Музей товарознавства було пожертвовано 200 руб. [6, арк. 1зв.]. Жертводавці, нажал, не зазначені.

Витрати з бюджету інституту на Музей товарознавства у 1910–1911 навчальному році склали 6330 руб. 41 коп. і це була третя за розміром стаття видатків (після витрат на виплату заробітної плати та будівництво) по інституту [6, арк. 1а]. При цьому це було майже у 4 рази більше, аніж попереднього 1909–1910 навчального року, коли на музей було виділено 1616 руб. 27 коп. [6, арк. 9зв.]. Таке різке збільшення фінансування характеризувало лише підзвітний музею залізничний кабінет, фінансування якого за аналогічний період збільшилось з 43,8 руб. до 863,36 руб. [6, арк. 9зв.]. Окрім цього, за звітний період ще 3100 руб. було асигновано на підзвітні музею кабінети: на залізничний – 1700 руб., на геологічний – 800 руб. і по 300 руб. – на кабінети товарознавства та соціальних знань [6, арк. 81]. Варто наголосити й на тому, що асигнування на Музей товарознавства та його тематичні кабінети перевищували їх реальні витрати [6, арк. 6зв., 30, 48], що також показово.

Стрімке збільшення музейних колекцій та поширення інформації про Музей товарознавства серед підприємців та суспільства загалом підвели керівництво інституту до думки про його відкриття для загального огляду. Питання про це, зокрема, було піднято у звіті Комісії з організації Музею товарознавства за жовтень 1910 – січень 1911 р.: “Наш Музей ... поставив собі завдання зробитись публічним закладом” [4, арк. 8зв.]. Це обумовлювалось і вище згадуваною ідеєю про проведення у ньому сезонних виставок промислової продукції та планувалося від моменту його заснування. Окрім цього у зв'язку з розширенням тематики експозиції та контингенту відвідувачів, а також враховуючи необхідність надання роботі музею більшої наукової основи в засіданні музейної комісії 15 листопада 1910 р. було вирішено створити при

ньому бібліотеку та запровадити каталогізацію надходжень [4, арк. 73].

З 1911 р. Музей товарознавства розпочав публікацію звітів про свою діяльність, що видавались окремими брошурами у друкарні Чоколова, де видавались й “Известия” інституту. Зокрема, у звіті за 1912–1913 навчальний рік, зазначено [13, с. 1], що це був п’ятий рік з моменту заснування музею, що підтверджує факт його започаткування у 1907 р. і що він характеризувався весь цей час стрімким зростанням. При цьому за звітний рік музей поповнився 3000 експонатів і що було два види їх надходжень – пожертви та придбання коштом інституту [13, с. 1]. Серед нових надходжень зазначені доволі цікаві експонати: фарфорові, шовкові, кустарні та інші вироби з Японії; одяг та предмети побуту з Бухари, які були подаровані бухарським еміром; “цікаві колекції” з Палестини та Туркестану, які були зібрані переважно студентами інституту [13, с. 1]. Також було придбано декілька моделей та приладів для вивчення різних матеріалів. Серед жертвувателів, окрім студентів та викладачів інституту, знов значаться вітчизняні та іноземні фірми. При цьому з-поміж останніх й надалі домінували німецькі фірми [13, с. 12-13]. Наприклад, влітку 1911 р. Музею товарознавства ККІ, як слідує з архівних матеріалів, було пожертвовано “колекцію сільськогосподарських знарядь та машин” однією з німецьких фірм, а також фотографії виробництва тощо [7, арк. 6а, 54].

Тривали надходження пожертв також і від підприємців та підприємств, що діяли в Україні. Окрім цього, заявки відрядженню студента ККІ Новаківського та з інших джерел, до інституту надійшло чимало матеріалів з Японії: фарфоровий посуд, паперові вироби, текстильні вироби, поліграфічна продукція, фотографії що зображають побут та господарську діяльність японців, зразки різних корисних копалин, сільськогосподарської продукції тощо [7, арк. 162-167, 264-264зв.]. З-поміж надходжень до експозиції Музею товарознавства значиться і таке цікаве надходження, зроблене у квітні 1912 р. скарбником зі збору пожертв на будівництво “Колоса Русі” та “Білої квітки”, як фальшиві золоті та срібні рублі та інші монети та банкноти, які були виявлені у кружках зі збору пожертв [7, арк. 140].

Чимало експонатів надходило з різноманітних виставок. Наприклад, після закінчення Одеської виставки в грудні 1911 р. Музею товарознавства ККІ було подаровано кілька десятків експонатів зі скловиробництва [7, арк. 56-56зв.]. Важливим напрямом роботи з поповнення музейних колекцій залишались відрядження студентів і співробітників інституту. Так, в 1910 р. на Близькому Сході перебував студент інституту С. Денисенко, котрий отримав доручення від Музею товарознавства “придбати колекцію та підшукати агентів на Б. Сході, котрі могли б у майбутньому посприяти розширенню колекцій музею” [7, арк. 66], що й було ним виконано: були придбані колекції в Дамаску та Єрусалимі, які відображали ткацтво та ювелірну справу. Проте особливо значна кількість експонатів поповнила Музей товарознавства після завершення Все-російської виставки у Києві восени 1913 р. В архіві ККІ зберігається окрема справа присвячена цьому питанню [10]. З неї слідує, що з цієї виставки до

Музею товарознавства ККІ надійшло 59 колекцій, які відображали виробництво будівельних матеріалів, посуду, сільськогосподарської техніки, деревообробну, металургійну, харчову, цукрову та нафтохімічну промисловість і були подаровані як вітчизняними, так і іноземними підприємцями. Вартість кожної з цих колекцій становила від 1 до 1500 руб., а загальна – понад 8000 руб. Натомість з інших джерел за весь 1913–1914 навчальний рік надійшло лише 13 колекцій (колекції церковного одягу, кам'яного вугілля, таблиць та зразків по сільському господарству, дамаський шовковий халат, колекція манжурських зернових, колекція що характеризує промисловість та побут Персії, колекція діапозитивів по Панамському каналу, колекція японських виробів, колекція що характеризує побут Монголії, колекція хутра, портагивна маслобійня, колекція від Тамбовського управління державним майном) загальною вартістю близько 1100 руб. [10, арк. 1-5].

Така диспропорція у кількості та вартості між подарованими та придбаними експонатами наочно засвідчує яку роль відігравали промислові та їм подібні виставки у справі поповнення музейних колекцій, так само як і засвідчує міру щедрості тогочасних підприємців. Водночас асортимент отримуваних музеєм товарознавства матеріалів свідчив, що найбільше поповнювались ті його розділи, що стосувалися аграрного сектору і в чому можна вбачати й заслугу завідувача музею П.Р. Сльозкіна. Також вагомим додатком ставали матеріали по побуту різних народів, переважно азійських, що відображало зростаюче проникнення товарів з України на ринок Азії.

Внаслідок постійного зростання надходжень експозиція Музею товарознавства ККІ у 1912 р. зазнала подальшого поглиблення й спеціалізації і почала складатися з таких відділів: палива, будівельних матеріалів, освітлювальних і мастильних товарів, мануфактурних товарів, паперу та паперових товарів (тут були представлені, окрім зразків паперу з різних країн, блокноти, альбоми і т.п.), шкіряних, хутряних та волосяних товарів, скляних та керамічних товарів, металічних товарів, деревини, москательних та хімічних товарів, харчових товарів, смакових та наркотичних речовин (тут була представлена алкогольна та тютюнова продукція, цукор, какао, кава, консерви, фрукти), колоніальних товарів (тут зберігалися колекції губок, какао, кави, чаю, рису та ін.), кустарного (вироби з деревини, глини, продукція ткацтва, одяг домашнього виробництва, верстати і т.п.), модельного (зберігалися моделі транспортних засобів, парового двигуна, млинів, промислових підприємств тощо), кустарно-етнографічного (зберігалися предмети побуту різних народів та фото, що відображали їх життя), діапозитивів, друкарської справи. Також при Музеї товарознавства діяла власна бібліотека та фотографічна кімната [13, с. 4-11; 2, арк. 86-90].

У звіті по Музею товарознавства було зазначено і те, що з осені 1912 р. він був офіційно відкритий для загалу і за рік його встигли відвідати 1500 осіб. Проте виявлені архівні документи, що являють запити на відвідування Музею товарознавства різними екскурсантами і які датуються від лютого 1912 р. [7, арк. 88, 106, 146], дозволяють стверджувати, що його відкриття для загалу

відбулося принаймні з цього часу. При цьому, окрім представників торгово-промислових закладів, урядових установ та громадських організацій Музей товарознавства відвідали “ряд екскурсій, як наприклад: студенти комерційної академії Праги, народних вчителів, членів сільськогосподарських товариств, кооперативних товариств, курсів товарознавства” тощо і що на час роботи у Києві Всеросійської виставки восени 1913 р. музей був відкритий для її відвідувачів [13, с. 2].

Різноплановий матеріал зібраний в Музеї товарознавства дозволив йому проводити різноманітні тематичні виставки. Наприклад, в лютому 1914 р. на його базі було проведено безплатну виставку колекцій, зібраних у Монголі, і яка відображала культуру та побут цієї країни [9, арк. 33].

Розширення експозиції та кількості відвідувачів поставило на порядок денний питання про будівництво окремого приміщення для Музею товарознавства ККІ. Вже 12 лютого 1912 р. Д.С. Марголін пожертвував 200 руб. на будівництво “споруди для товарного музею” [7, арк. 150], що започаткувало збір коштів на цю справу. Також було “розроблено проект 4-х поверхової споруди” і для її будівництва виділено належну інституту земельну ділянку по вул. Пироговській 13 [13, с. 2]. Жовтнем 1913 р. датовано архівні документи з яких слідує, що розробка проекту споруди Музею товарознавства ККІ була в активній фазі і це було відомо у підприємницьких колах [9, арк. 11]. Наприкінці 1913 р. почалась заготівля будівельних матеріалів для майбутнього будівництва [9, арк. 35]. А навесні 1914 р. директор ККІ доповідав Піклувальній раді інституту, що у зв’язку із “запланованим будівництвом” довелось з березня 1914 р. розірвати угоди на оренду приміщень в будинку по Бібіковському бульвару 22 і приступити до зносу старих будівель, що заважали цьому [9, арк. 67].

22 травня 1914 р. від Правління інституту на ім’я директора ККІ надійшло подання про необхідність виділення 300–500 руб. на організацію урочистого закладення споруди Музею товарознавства (з них 100–120 руб. мали піти робітникам, 150–200 руб. – на шампанське та 50 руб. на інші витрати) [9, арк. 62], що свідчило про наявність схваленого проекту споруди музею і початок його будівництва. 4 червня 1914 р. датовано подання директору ККІ М.В. Довнар-Запольському від А.С. Черкаського в якому він звітував про зроблені роботи з підготовки до будівництва споруди Музею товарознавства, а саме: “1) обмір садиби для більш зручного припроекування сусідньої споруди (отже, будівля музею мала примикати до корпусу інституту – А. Ч.), 2) ескіз та проект споруди музею, 3) попередній (стислий) кошторис ... Попередній кошторис згідно з проектом був обрахований у 100000 руб.” [9, арк. 66]. Отже, до червня 1914 р. ККІ завершив розробку та міг приступити до будівництва споруди Музею товарознавства, але за місяць почалась Перша світова війна, що перекреслила можливість реалізації цього проекту.

Таким чином, архівні матеріали засвідчують, що Музей товарознавства ККІ почав проектуватись з осені 1907 р., коли розпочала роботу комісія з його заснування. До цієї справи долучились київські та інші підприємці, які дару-

вали різноманітні експонати, а керівництво інституту в особі М.В. Довнар-Запольського виконувало роль ініціативної сили. У справі впорядкування музейних надходжень, як свідчать документи, провідною була роль незмінного завідувача музею, яким від моменту його заснування і до 1917 р. був П.Р. Сльозкін. З осені 1909 р. Музей товарознавства розпочав свою роботу, спочатку для студентів та співробітників інституту, а з лютого 1912 р. – також і для широкої публіки. Кількість його експонатів, так само як і їх тематика швидко зростали, що вже у 1912 р. перетворило Музей товарознавства на важливий осередок нагромадження експонатів, що характеризували всі складові господарського життя України, а також культуру й побут низки інших країн. Тож з 1912 р. було ініційовано спорудження для музею окремого чотирьохповерхового будинку. Ця справа почала втілюватись у життя з червня 1914 р., але початок Першої світової війни перекреслив її реалізацію.

Виявлені документи дозволяють відтворити процес наповнення кожного з тематичних розділів Музею товарознавства, склад його відвідувачів та роль бізнесових кіл у справі поповнення його колекцій. Тому їх вивчення може прислужитися справі вивчення історії музейної справи в Україні та історії вітчизняного меценатства, а також інформації з характеру господарського комплексу та зовнішньоекономічних взаємин України (оскільки іноземні фірми, що дарували йому експонати, представляли ті країни, що мали жваві економічні взаємини з Україною). Тож ця тема потребує свого подальшого вивчення. Окрім цього, повчальним є сама історія Музею товарознавства, яка засвідчує наскільки уважно тогочасне керівництво вишів, підприємці та загал ставилось до розвитку музейної справи і тоді вона у нас перебувала на рівні світових стандартів. Зрештою, той факт, що на протигагу більшості тогочасних музейних установ, що характеризувались незадовільними умовами приміщень [14, с. 26], під Музей товарознавства Київського комерційного інституту було відведено окремі і спеціально обладнані кімнати та заплановано побудову окремого будинку, свідчило про розуміння тогочасними підприємцями, різними посадовими особами важливості такого музею, який був осередком вивчення та популяризації знань в економічній сфері життя суспільства.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів м. Києва (далі – Держархів м. Києва), ф. 153, оп. 1, спр. 421. Музей товарознавства. Книга жертводавців.
2. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 14. Звіт Музею товарознавства.
3. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 46. Про участь інституту в сільськогосподарській виставці в м. Катеринославі, про організацію виставок Музею товарознавства при інституті.
4. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 161. Звіт про діяльність Музею товарознавства при інституті; список осіб та установ, що надали колекції для музею; програми практичних занять.
5. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 164. Доповідна записка комісії з організації

кабінету товарознавства.

6. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 282. Кошторис інституту на 1910–1911 навчальний рік; звіти інституту за 1909–1910, 1910–1911 навчальні роки.

7. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 416. Про придбання колекцій для музею товарознавства.

8. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 671. Листування з Київським товариством сільського господарства та сільськогосподарської промисловості про відрядження від інституту представника на засідання товариства для вирішення питання про облаштування музею.

9. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 837. Циркуляри директора інституту; доповідна записка директора і прохання викладачів про надання допомоги на відрядження за кордон ... нотатки до будівництва споруди музею товарознавства...

10. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 910. Список колекцій, що надійшли до музею товарознавства з Київської всеросійської виставки; інвентарні описи кабінетів та лабораторій інституту.

11. Известия Киевского коммерческого института. Киев, 1909. Кн. 1. 28+51+132 с.

12. Записка о Киевском коммерческом институте. Киев: Тип. И.И. Чоколова, 1910. 57 с.

13. Музей товароведения при Киевском коммерческом институте. Киев: Тип. И.И. Чоколова, 1913. 53 с.

14. Музеї України XIX – початку XX століть: Збірник наукових праць / Е.М. Пескова, Л.Д. Федорова. Київ: НАН України, 2005. 282 с.

15. Отчет о Музее товароведения при Киевском коммерческом институте. Киев: Тип. И.И. Чоколова, 1910. 63 с.

Andrii Chutkyi

Merchandising museum of Kyiv Commercial Institute – first national museum of economic profile

A history of foundation and work during 1909 – 1913 of one of the first museums of economic profile – Merchandising museum of Kyiv Commercial University has been reconstructed in this article. The process of museum foundation commenced in autumn of 1907 when a commission on organization comprised of professors of Kyiv Commercial University and Kyiv business circles. Until 1909 museology had been studied, exhibits collected, expositions prepared, as a result of it the museum had collected more than 2000 exhibits and in September of 1909 began its work consisting of 5 departments: for cottage, manufacturing, agricultural, chemical-engineering and mining industry.

The museum's collection had been increasing quickly due to different sources such as gifts of entrepreneurs and firms (including foreign ones), exhibits bought at the Institute's own expense, visiting of exhibitions and enterprise by particular persons for the purpose of gathering corresponding collections.

At the beginning 1912, the Merchandising museum became open to the public and became a place for exhibiting samples of industrial products.

By 1911, the value of the museum's collections exceeded property value of any other institute's subdivisions. Also, its collection became much larger. Therefore, in 1912, an idea appeared to build a separate building for the museum. A project had been made in 1913 and the foundation of future museum's building was laid in June 1914 (on a piece of land at Pyrohivska street belonging to the institute). Albeit the WWI's beginning impeded the building of it.

M. Dovnar-Zapol'skiy played a large role in the foundation and development the museum as well as did notable scientist-agrarian and professor of the institute P. Slozkin, who had been the director until 1917.

Keywords: *M. Dovnar-Zapol'skiy, auxiliary sciences of history, Ukrainian history of early XX century, Merchandising museum of Kyiv Commercial Institute, museum exposition, museology, P. Slozkin.*

А.И. Чуткий

Музей товароведения Киевского коммерческого института – первый отечественный музей экономического профиля

В статье проведена реконструкция истории основания и работы в 1909–1913 гг. одного из первых в Украине музеев экономического профиля – Музея товароведения при Киевском коммерческом институте. Доказывается, что его основание было начато осенью 1907 г., когда была создана организационная комиссия в составе представителей от профессорской корпорации Киевского коммерческого института и предпринимательских кругов Киева. До 1909 г. велась работа по изучению музейного дела, накапливались экспонаты и формировалась экспозиция. А с сентября 1909 г. Музей, который насчитывал свыше 2000 экспонатов, начал работу в составе пяти отделений: кустарного, мануфактурного, сельскохозяйственного, химико-технологического и горнозаводского производств.

Выяснено, что коллекции музея быстро возрастали и источником их пополнения были: подарки отдельных предпринимателей и фирм (включая зарубежные), приобретения за деньги института, командировки специальных лиц на выставки и предприятия с целью собирания соответствующих коллекций.

С начала 1912 г. Музей товароведения был открыт для всеобщего обозрения и стал местом проведения выставок образцов промышленной продукции.

Уже в 1911 г. стоимость музейных коллекций превышала стоимость имущества любого другого из структурных составляющих Киевского коммерческого института. Также существенно увеличивались его коллекции. Поэтому с 1912 г. возникла идея строительства отдельного здания для Музея. В 1913 г. был разработан проект, а в июне 1914 г. произведена торжественная закладка фундамента будущего здания Музея товароведения (на усадьбе института по ул. Пироговской). Однако начало Первой

мировой войны перечеркнуло реализацию этой идеи.

Установлено, что важную роль в основании и развитии Музея товароведения при Киевском коммерческом институте сыграл директор этого вуза М.В. Довнар-Запольский, а также заведующий Музеем, которым до 1917 г. был известный ученый-аграрий и профессор института П.Р. Слезкин.

Ключевые слова: М.В. Довнар-Запольский, вспомогательные исторические дисциплины, экономическая история Украины начала XX в., меценатство, Музей товароведения Киевского коммерческого института, музейная экспозиция, музейное дело, П.Р. Слезкин.

Одержано 8 вересня 2017 року

УДК 371(477.43-37ДУНАЇВЦІ)“194/195”

В.С.Прокочук

Освіта на Дунаєвеччині у повоснні 1940–1950-і роки

У статті на основі аналізу комплексу документів і матеріалів висвітлено процес відбудови і розвитку освіти в Дунаєвецькому районі Кам'янець-Подільської області у повоснні 1940–1950-х рр. Показано, яких матеріальних і кадрових втрат у роки Другої світової війни та нацистської окупації зазнали заклади народної освіти, передовсім школи, як відбувалося повернення колишніх шкільних приміщень, в яких умовах проходила відбудова освіти, зокрема комплектування кадрами.

На конкретних прикладах доведено, що за роки окупації знизився освітній рівень молоді, а з перших повоснних років влада повернулася до жорсткої ідеологізації і русифікації навчально-виховного процесу, політизації шкільного життя, вдавалася до репресії по відношенню до педагогів, які залишилися на окупованій території і певний час працювали в школах, особливо – проти керівних кадрів.

Висвітлено внесок освітян, мобілізованих у квітні 1944 року польовими військкоматами на фронт, і тих, що залишилися в тилу, у відновлення навчального процесу, перемогу над нацизмом, велику організаторську і методичну роботу районного відділу освіти на чолі з П.Ф. Щербиною та райпедкабінету з добору, розстановки і підвищення професійного рівня кадрів, різноманіття форм і методів цієї праці, яка вже на кінець